

Erőszakhullám az Alföldön – Az 1944. őszi magyarországi harcok atrocitásainak dokumentálása a tengelyhatalmi haderők részéről I. rész ^[1]

1944. augusztus 26-tól kezdve közel 8 hónapig folytak Magyarország területén szárazföldi harcok. Miközben a frontátvonulás időszaka a magyar lakosság meghatározó élményévé vált, rendkívül kevés egykorú forrással rendelkezünk erről az időszakról. Kétrészes tanulmányomban azt vizsgálom meg, hogy a Magyarországon harcoló tengelyhatalmi erők, valamint a nyilas kormányzat, milyen módon dokumentálta az itt elkövetett atrocitásokat, milyen információkkal bírt a szovjet uralom alá került területek helyzetéről.

„A pusztán ide-oda hullámzó harcokban szörnyű megpróbáltatásokat kellett elviselnie a körzet lakosságának is. Katonáink is szemtanúi lehettek a bolsevista szoldateszka rémtetteinek, amikor ellenséges kézre jutott településeket foglaltak vissza. Megerőszakolt nők, kifosztott porták és üzletek, atrocitások jelezték mindenütt a vörös »felszabadítók« útját.” – emlékezett^[1] vissza Johannes Friessner, a Dél Hadseregcsoporthoz egykori parancsnoka az 1944. októberi tiszántúli harcokra.^[2] A német szakirodalomban visszatérő elem, hogy a magyarországi harcok során a német katonák hogyan szembesültek az itt elkövetett nemi erőszak cselekményekkel és más szovjet atrocitásokkal.^[3] Ezek viszont nem csupán a német katonák személyes forrásaiban maradtak fenn, hanem a háború kezdetétől fogva a német fél dokumentálta az ellenséges fél jogsértéseit.

A Lengyelország elleni hadjárat negyedik napján, 1939. szeptember 4-én Wilhelm Keitel vezérezredes, a Véderő Főparancsnokság (OKW) főnöke egy rendelettel a Wehrmacht Jogi Osztályának III. csoportján belül felállította a Wehrmacht Nemzetközi Jog Megsértését Vizsgáló Irodáját (Wehrmacht-Untersuchungsstelle für Verletzungen des Völkerrechts, WUSt, a továbbiakban a szakirodalomban bevett megnevezését használva: Wehrmacht-Untersuchungsstelle) azzal a céllal, hogy a katonai igazságszolgáltatási szervek bevonásával összegyűjtse, összefoglalja és értékelje az ellenséges hatalmak háborús jogsértéseit.^[4] A mintát az első világháború időszakából vették, magának az irodának az élére azt a Johannes Goldschét állították, aki a Porosz Hadügyminisztériumban 1914 októberében felállított Hadijog Megsértését Vizsgáló Irodában dolgozott a világháború során.^[5] Megjegyzendő, hogy az NS-Staat polikratikus struktúrájában nem tudott érvényesülni a Wehrmacht-Untersuchungsstelle egyedüli szerepe ezen a szövetséges hatalmak által elkövetett bűncselekmények felderítése és összegyűjtése terén. Így az OKW-nál, a német szárazföldi haderő főparancsnokságánál (OKH), az Abwehrről, valamint a Külügyi Hivatalnál is különböző nemzetközi jogi, egészségügyi és propagandaosztályok foglalkoztak a kérdéssel – akár egy-egy parancsnokságon belül is –, többen is párhuzamosan.^[6]

A különböző nemzetközi jogsértések kivizsgálásával a szárazföldi haderőnél, haditengerészetnél és a légierőnél működő mintegy kétezer bírót bízták meg. Magát a helyszíni nyomozati munkát a német seregtestek hírszerző és kémelhárító Ic osztályai végezték. Itt a jelentéseket a szolgálati utat követve a magasabb seregtestparancsnokságoknak, illetve a hadszíntértől függően az OKH idegen hadseregekre vonatkozó nyugati vagy keleti osztályának (Fremde Heere West/Ost) küldték meg. A Szovjetunió elleni hadba lépéssel viszont további szerveknek is közvetlenül megküldték a

jelentéseket: a Wehrmacht-Untersuchungsstellének, a külügyminisztériumnak a hadseregekhez rendelt képviselőinek, valamint az OKW-nak a – később a katyáni feltárást irányító – Gerhard Buhtz vezette „a bolsevik atrocitások és a nemzetközi joggal ellentétes cselekmények feltáráására” létrehozott különleges parancsnokságának.[7] A közölt források az OKH Keleti Idegen Hadseregekre (Fremde Heere Ost) vonatkozó osztályának iratanyagában maradt fenn. A Reinhard Gehlen vezette szervezet elsősorban a szovjetellenes hírszerző tevékenység miatt ismert,[8] a német katonák és polgári személyek ellen elkövetett bűncselekményeket külön sorozatokba gyűjtötték.

[2]

Német katonák 1942-ben.
Forrás: Fortepan / Mihályi Balázs

Miközben az említett hivatali apparátus – az első világháborús szervezethez hasonlóan – a német katonák és polgári személyek ellen elkövetett jogsértések dokumentálására, valamint az ellenséges hatalmak vádjai alapján a német erők által elkövetett háborús bűncselekmények – így például Budapest ostromakor a szovjet parlamenterek halála[9] – kivizsgálására szolgált, 1940 augusztusában kibővítették a szervezet feladatkörét. Ezt követően a szövetségesek nem német polgári lakossággal szembeni bűncselekményeit is ki kellett vizsgálnia a hivatalnak, „*tekintettel az ellenségnek a német Wehrmacht háborús magatartásával szemben állandóan kiújuló vádjaira. Ezzel egyúttal az a cél, hogy bizonyítóerejű dokumentumanyagot biztosítsanak a jövőbeli béketárgyalásokhoz, és emellett ellensúlyozzák a megszállt területek lakosságának a Birodalom felé intézett kártérítési igényét.*”[10] Az első ilyen vizsgálatokat az 1940 májusi nyugati hadjárat ügyében folytatták le a francia és a brit haderő – állítólagos – háborús atrocitásai ügyében, aminek eredményei be is kerültek a nyugati hadjárat szövetséges jogsértéseit összegyűjtő külügyminisztériumi kiadványba.[11]

Az 1940. május-júniusi esetek jórészét csak másodlagos forrásból rekonstruálta a német fél. A publikált eseményekből is kitűnt, hogy az – állítólagos – atrocitások is csak egyedi, egyes katonák vagy alsóbb szintű parancsnokok által elkövetett jogsértések voltak. A Szovjetunió megtámadása után a visszavonuló szovjet csapatok és NKVD alakulatok által végrehajtott tömeggyilkosságok viszont megfelelő gyúanyagot szolgáltatottak ahhoz, hogy a német támadást a bolsevizmus uralma alóli „felszabadításként” vagy éppen „bolsevizmus elleni kereszteshadjáratként” értelmezzék. Ezek dokumentálására a Barbarossa hadművelet előkészítő szakaszában is készült a német haderő. Az OKH már a hadművelet előkészítő megbeszélések során is jelezte az alárendelt hadseregek számára, hogy az ellenség nemzetközi jogsértéseit „a lehető leggyorsabban jelenteni kell, de olyan pontos vizsgálatok alapján, amelyek lehetőség szerint nem tesznek szükségessé további visszakérdezéseket”.^[12] Így a német 17. hadsereg már a támadás előtt négy nappal, 1941. június 18-án kiadott propagandairányelvében már felhívta az alárendelt propagandacsoportok figyelmét arra, hogy a haditudósító beszámolóikban külön kiemelendők a Vörös Hadsereg által elkövetett „kegyetlenségek és nemzetközi jogot sértő cselekedetek”. Ennek kapcsán viszont azt is előírták, hogy a pusztán szóbeszédnek minősülő történeteket nem továbbíthatnak az OKW irányába, csupán olyan eseteket, amit egy tiszt hivatalos jelentésbe foglalt.^[13] Ennek érdekében július 4-én a hadseregpáncsokság elrendelte a feltárt tömeggyilkosságok – köztük a legjelentősebb lemergi – hadbírósi eljárás keretében való feltárását, aminek keretével eskü alatt tett vallomásokat kellett felvenni a hadseregpáncsokság mind a kémelhárító (Ic) mind a hadbírósi (III) osztályának.^[14] Mindezen jelentések alapján a német külügy által kiadott „A hadijog és az emberiség elleni bolsevik rémtettek” háromkötetes kiadvány első kötetének első részében a polgári lakosság ellen elkövetett bűncselekmények jelentéseit gyűjtötték össze.^[15]

A nem német áldozatokkal 1943-ban foglalkoztak ismét, amikor mind a katóni, mind a vinnyicai tömegsírok feltárásának külön kiadványt szenteltek.^[16] A katóni és a vinnyicai tömegsírok feltárása arra szolgált, hogy az előrenyomuló Vörös Hadsereg árnyékban növelje a németek iránti szimpátiát a helyi lakosság körében, s erodálja a szövetségesek kapcsolatait. Emellett pedig vetélkedés alakult ki a német és a szovjet atrocitáspropaganda között, ugyanis gyakorlatilag a két említett tömeggyilkosság bizonyítékainak publikálásával párhuzamosan a szovjet hatóságok Krasznodarban és Harkovban a sajtó jelenlétében megtartották az első pereket a németek, valamint kollaboránsaik által elkövetett tömeggyilkosságok ügyében.^[17]

1944 őszén hasonló propagandaszemponatok vezették azt, hogy a romániai és magyarországi szovjet atrocitásokat dokumentálják. Mind a német, mind – ennek nyomán – a magyar propaganda előterébe az az üzenet került, miszerint Románia az átállással rosszabb viszonyok közé került, mint a német szövetségi rendszerben. Az átállás nem mentette meg a helyi lakosságot a szovjet katonák terrorjától, sőt, az ország bolsevizálását segítette elő.^[18] Ezért a német fél az átállást követően is dokumentálta a román lakosság ellen elkövetett szovjet atrocitásokat.^[19] Ezeket pedig propagandacélokra fel is használták a csapatoknál.^[20] Ennek jelentőségét jól mutatja Joseph Goebbels propagandaminiszter 1944. október 8-i naplóbejegyzése, miszerint „a magyar sajtó most közöl először nagyon drámai jelentéseket a Vörös Hadsereg által megszállt bolgár és román területeken történt szovjet atrocitásokról. A magyar sajtó ezt eddig érthető okokból elkerülte. Ebből a tényből talán lehetne némi reményt meríteni a háború további folytatására Magyarország részéről.”^[21]

A magyar csapatok 1941 júliusától német alárendeltségben működtek, ennek ellenére nincs arra vonatkozó információ, hogy intézményes együttműködés alakult volna ki a német és a magyar haderő között a fellelt atrocitások feltárásában. Habár magyar törvényszéki orvosok közreműködtek mind a katóni,^[22] mind a vinnyicai tömegsírok feltárásában,^[23] nincs arra vonatkozó információ, csupán eseti információcsere alakult ki egymás katonái holttesteinek felleléséről, vagy – elsősorban partizánveszélyeztetett területeken – pedig arról, ha az ellenállók elvették halott tengelyhatalmi katonák iratait. Mindez annak ellenére sem épült ki, hogy a Wehrmacht-Untersuchungsstelle által összegyűjtött, a német katonák ellen elkövetett szovjet atrocitások esetén is megjelentek magyar áldozatok.^[24]

A kutatások jelenlegi állása szerint egy olyan, a szovjet hadműveleti területen elkövetett német atrocitásvizsgálat ismert, amibe – legalább részben – bevonták a magyar felet is. 1943. február 18-án a Donyecktől északnyugatra fekvő Grisinóban (ma: Pokrovszk) kivégzett német és szövetséges katonák holttestére leltek. A hónapokig tartó feltárásmunka során 596 áldozatot találtak, köztük 4 magyar katonát is azonosítottak;^[25] viszont a magyar áldozatok száma minden bizonnyal nagyobb

volt. A 111. vasútépítő század február 11-én egy váratlan szovjet harckocsitámadás következtében 72 főt veszített.[26] A vizsgálat aktáinak jelentős hányada megsemmisült a háború során, de visszaemlékezések alapján megállapítható, hogy a halottak azonosításába bevonták az említett vasútépítő alakulat katonáit is.[27]

A német dokumentációs tevékenység esetében a magyarországi harcokat vizsgálva találhatunk magyar vonatkozású iratokat. Ezek elsősorban a szovjet fogságba esett német katonák ellen elkövetett atrocitásokat rögzítették.[28] A német szervek egyszerre szereztek híreket a Vörös Hadsereg magatartásáról elfogott szovjet katonák, az elfoglalt területekről menekültek, a szovjet hadifogságból szökött német katonák kihallgatása során, valamint a zsákmányolt dokumentumok révén. Széleskörű dokumentációs tevékenységet viszont értelemszerűen csak akkor tudtak végezni, ha egy korábban a szovjetek által megszállt területet sikerült visszafoglalniuk. A fentebbi körülmények miatt a magyar lakosság elleni szovjet nemzetközi jogsértéseket azokon a területeken tudták dokumentálni, amit az alföldi páncéloscsata nyírségi szakaszában időlegesen visszafoglaltak a német erők.

A szovjet 23. harckocsihadtest és a 4. gárda-lovashadtest alakulatai október 21-én hajnalban elfoglalták Nagykállót, majd délutánra Nyíregyháza is a Vörös Hadsereg fennhatósága alá került. A Plijev lovas-gépesített csoport helyzete viszont jelentősen megváltozott. Október 22-én az Újfehértóról támadó német 23. páncélosadosztály visszafoglalta Nagykállót, október 24-én pedig a 8. hegyihadosztály előrenyomulásával a Nyíregyházát elfoglaló szovjet csoportosítást kerítették be. A szovjet kitörési tervet megelőzve, 26-án a német 23. páncélosadosztály és a 3. hegyihadosztály támadást intézett a város ellen. A két támadó seregetest 16 óra 45 perckor a várostól délkeletre felvette egymással az összeköttetést, s ezzel megtisztította a települést a szovjet csapatoktól.[29] Habár a tengelyhatalmi fennhatóság nem maradt fenn sokáig – október 31-én a „Wöhler” seregcsoport kiűrtette a várost –, ez elégséges időnek bizonyult a tapasztalt atrocitások dokumentálására. A megmaradt iratanagyokban nem találhatunk arra vonatkozó információt, hogy pontosan milyen módon zajlottak le ezek a vizsgálatok. A 3. hegyihadosztály és a „Wöhler” seregcsoport a tanúkihallgatásokon kívül minden bizonnyal fényképfelvételeket is készítettek – még ha ezek nem is lelhetők fel a vonatkozó aktákban.[30] Ezzel párhuzamosan pedig a szovjet csapatokkal együttműködők és a szovjet haderő által visszahagyott – vélt vagy valós – hírszerzők elleni vizsgálatok is megkezdődtek.[31]

[3]

Szovjet katonák Szegeden 1944 folyamán.

Forrás: Fortepan / Vörös Hadsereg

Forrásközlésünkben a „Wöhler” seregcsoport, valamint a német 3. hegyihadosztály által felvett, a szovjet atrocitásokra vonatkozó német nyelvű jegyzőkönyvek magyar fordítását közöljük.[32] A közölt két jelentés a német Szövetségi Levéltár Hadilevéltárának (Bundesarchiv Militärarchiv – BA MA) őrizetében található, az OKH Keleti Idegen Hadseregek Osztályának valamint a német 3. hegyihadosztály iratanyagában maradt fenn. A forrásközlést megelőzően viszont rögzítenünk kell azokat a forráskritikai problémákat, melyek a német parancsnokságok által felvett jelentések, jegyzőkönyvekkel szemben fennállnak.

*

A német haderőnek az ellenséges hatalmak hadijogsértéseire vonatkozó dokumentációs tevékenységének értékelése máig ellentmondásos. A szövetséges bűncselekmények dokumentálása már a háború alatt is arra szolgált, hogy az ellenséges hatalmak által nyilvánosságra hozott német bűncselekményeket relativizálják.[33] A háború értelmére vonatkozó emlékezetpolitikai harc során pedig több alkalommal is előkerült a német csapatok által dokumentált szövetséges bűntettek kérdése. 1953-ban az argentínai náci emigráció kiadta *A szövetséges háborús és emberiség elleni bűncselekmények* című munkát, ami gyakorlatilag egy a szövetséges hatalmakra vonatkozó háborús bűnlajstromnak tekinthető – országokra lebontva, kronologikus rendben. A kötetet vállaltan a nürnbergi perben feltárt bűnök ellensúlyozására készítették, sőt a mű előszava szerint a munkát eredetileg Hermann Göring utolsó szó jogán elmondott beszédének alátámasztására írták.[34] Mivel az Wehrmacht-Untersuchungsstelle anyagait a nyugati szövetségesek lefoglalták és azok csak az 1960-as években szállították vissza a Német Szövetségi Köztársaságba, az amerikaiak által felállított darmstadti 91. internálótábor foglyainak „esküvel megerősített vallomásai” alapján állították össze a kiadványt. Ezek viszont

jelentős részben egybevágtak a WUST által rekonstruált és a sajtóban is nyilvánosságra hozott esetekkel. A kötet revizionista háttérét jól mutatja az is, hogy a válogatásban megjelenő magyar katonák és civilek elleni atrocitások miatt az ausztráliai nyilas emigráció is pozitív kritikát közölt a munkáról.[35] A WUST dokumentumaira a későbbiekben is felfigyelt a szélsőjobboldali revizionista irodalom, elsősorban Erich Kern osztrák szélsőjobboldali újságíró.[36]

Emlékezetpolitikai céllal kerültek felhasználásra a WUST anyagai a müncheni Bundeswehr Egyetem nyugalmazott professzora, Franz W. Seidler részéről 1998–2000-ben.[37] 1995-ben a hamburgi Társadalomkutató Intézet Wehrmacht kiállítására, mely a szélesebb közvélemény előtt először tematizálta a „tisztá Wehrmacht” közreműködését a nemzetiszocialista rendszer bűneiben.[38] Franz W. Seidler az ellenfelekkel való összevetést hiányolta a tárlatról, így a rendezvény címére (*Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*) utalva jelentette meg a Vörös Hadseregnek a Wehrmacht katonái ellen elkövetett bűneiről szóló dokumentumválogatását a WUST anyagai alapján. Ebben azzal érvelt, hogy a WUST pontosabban kivizsgálta a német katonák elleni atrocitásokat, az egyes fényképek jobban adathozhatóak, mint a Wehrmacht kiállításon a német hadsereg bűneit bemutató anyagok.[39] Miközben hadtörténészek részéről több kritikát is kapott a kiállítás narratívája és pontossága – ennek alapján új kiállítást és katalógust kellett készíteni –, [40] a Seidler-féle forrásközlés rámutat arra, hogy a dokumentumok kontextualizálás nélküli közlése milyen módszertani és morális problémákat okoz.[41]

A dokumentumok keletkezése és korabeli felhasználása is forráskritikára ad alapot. Alfred-Maurice de Zayas amerikai jogász 1979-ben írta meg a Wehrmacht Untersuchungsstelléről a máig legátfogóbb monográfiát, melyben egy szakmailag megalapozott vizsgálatokat lefolytató szervként mutatta be azt.[42] Az elmúlt 45 évben megjelent kutatások mindezt viszont megkérdőjelezték. A Wehrmacht igazságszolgáltatási szervei – akár Manfred Messerschmidt kutatásai alapján is – aligha álltak kívül az NS-Staat működésén.[43] Alsó szinten pedig több alkalommal még szorosabb összefüggést találhatunk a nemzetiszocialista struktúrák és az atrocitások feltárása között. Így például a katyni feltárás során egy olyan szerv, a Titkos Tábori Rendőrség 570. csoportja (GFP 570) végezte a kihallgatásokat a helyi lakosság körében, ami egyébként helyi szinten a megtorlások egyik irányító szerve volt. A tömegsírok meghatározásánál pedig különösen fontos szempont volt, hogy nehegy véletlenül az Einsatzgruppe B parancsnoksága alatt működő Einsatzkommandók valamelyike által elkövetett tömeggyilkosság nyomai kerüljenek feltárára.[44]

A német katonák ellen elkövetett bűncselekmények felvétele pedig egyértelműen alá volt rendelve a propaganda céloknak. Már az első világháború időszakában is az volt a célja az ellenséges hatalmak által elkövetett atrocitások dokumentálásának, hogy az antant hatalmak atrocitás-propagandájára adjanak választ.[45] Így amikor az antant és a védhatalomként működő semleges országok nyomására vizsgálatot hirdettek meg a Belgiumban és Franciaországban elkövetett polgári lakossággal szembeni német atrocitásokra vonatkozólag, akkor a Militär-Untersuchungsstelle a német fellépést igazolta azzal, hogy megállapításuk szerint az áldozatok a hadi joggal szembeni cselekedeteket követték el.[46]

Az új világháborúban a szövetségesek által elkövetett atrocitások kivizsgálása még inkább alárendelődött a propagandaérdekeknek. Habár a Wehrmacht-Untersuchungsstelle elvileg egy igazságszolgáltatási szerv volt, az általa összerendezett adatokat nem nemzetközi jogi fórumokon, vagy éppen a német fogságba került elkövetők elleni bírósági eljárásokban kívánták hasznosítani, hanem a propagandában. A német külügyi hivatal által 1939 és 1944 között kiadott, a szövetségesek vélt vagy valós atrocitásaira vonatkozó 14 kiadványon[47] túl brossúrákban, újságcikkekben vagy éppen a hadseregen belüli belső propagandában köszöntek vissza a WUST által rendszerezett esetek. Ezeknek az eseteknek a kontextusukból kiragadott, lajstromszerű bemutatása egyszerre szolgált a német támadó háború(k) igazolására, az ellenség elembertelenítésére, egyáltalán arra, hogy az ellenfél vélt vagy valós jogsértéseivel elfedje[48] – sőt, akár igazolja[49] – a német fél által elkövetett még jelentősebb háborús és emberiség elleni bűnöket.

A közölt eredeti katonai jelentéseket is rövid idő alatt a propaganda felhasználta. Már november 1-jén beszámolt a *Völkischer Beobachter* a nyíregyházi szovjet atrocitásokról.[50] A „Wöhler” seregcsoporthoz október 31-ei jelentésének (2. sz. dokumentum) tartalmát november 4-én este az MTI által a szerkesztőségeknek kiküldött pro domo feljegyzésében láthatjuk visszaköszönni. A kifejezetten német kérésre megküldött írás végén a magyar olvasók számára egyértelművé tették a

felsorolt bűncselekmény konzekvenciáit: „Ez a néhány példa, amelyet megállapítottak és tanúk is bizonyítanak, mutatja, hogy mi vár Európára, ha a vörös hullámok határait elárasztják. Ezek a példák bizonyítékok azonban arra is, hogy itt nem katonákkal, hanem fosztogatókkal, útonállókkal, rablókkal és gyilkosokkal van dolgunk, akik ellen, akár fegyverrel, akár bottal a harc, a szabotázs és az elpusztítás valamennyi eszközével mindenkinek harcba kell szállnia. A németek és magyarok szent népi rohamában el kell őket pusztítani.”[51]

Az atrocitáspropaganda indoktrinációja még élesebb volt a német csapatokon belül. A napkori szovjet atrocitásokat dokumentáló **(1. sz. dokumentum)** német 3. hegyihadosztálynál több, a németországi szovjet atrocitásra vonatkozó röplapot is kiadtak a katonáknál.[52] A hadosztályparancsnoknak a seregtest tisztai átkelésénél kiadott parancsában az atrocitásokból merített további erőt az elkövetkező harchoz:

„Mindazok, akik megtapasztalták az elsővonalbeli harcok napjait, ismét meggyőződhetnek a gyáva, gyengén képzett ellenséggel szembeni felsőbbrendűségünkről, olyan mértékben, ahogy korábban talán magunk sem gondoltuk.

De alkalmunk volt arra is, hogy a szovjetek által ideiglenesen megszállt területeken a védtelen polgári lakossággal és különösen a nőekkel szembeni teljes aljasságukat és emberalattiságukat láthassuk. Kétségtelen, hogy a szovjetek csak akkor fokozzák a brutalitásukat német földön, ha valaha is lehetőségük lenne hazánk földjére lépniük.

Így az elmúlt hét harci tapasztalatai csak arra lehetnek alkalmasak, hogy megerősítsék egyrészt a felsőbbrendűségi érzésünket és ezáltal az önbizalmunkat, másrészt a fanatikus gyűlöletünket és arra való elhatározásunkat, hogy minden erőnket bevessük a ránk bízott összes feladat végrehajtására. Mindannyian egyre tisztábban látjuk, hogy mi és az ellenség két különböző világ vagyunk, amelyek közül csak az egyiknek van helye a földünkön!”[53]

Erwin Kiekheben-Schmidt hadnagy, a Dél Hadseregcsoport vezető haditudósítója az alföldi páncéloscsatáról összeállított egy, az említett hadseregcsoporton belül terjesztett brossurát. A hadseregcsoport parancsnokának, Johannes Friessner könyvének alapjául szolgáló kötet a német haderő teljesítményének dicsérésén túl a magyar polgári lakosság felé is igazolni kívánta a háborús pusztításokat. Miközben „a német katonák fogcsikorgatva nézik, ahogy egy virágzó ország romokba és hamuba süllyed”,[54] a magyar vidék pusztulását a kereszténység védőbástyája szereppel igazolja. Ebben kulcsszerepet játszanak a szovjet atrocitások, itt is elsősorban az október 10. és 13. között szovjet uralom alatt álló Pocsajon – a német iratban Porsajon – elkövetett atrocitásorozat. „Ilyen ismeretek és tapasztalatok birtokában ki csodálkozik azon, hogy a német katonák páratlan hevességgel harcolnak? Ilyen pillanatokban mindegyikünkben felbukkan az otthon képe, a feleség és a menyasszony, az anya, a nővér és a gyerekek szentsége, akik felé egy szörnyeteg nyújtja ki karmait! A harc tehát kérlelhetetlen és könyörtelen.”[55] – vonta le a következtetést az író.

A közölt esetek nemzetiszocialista kontextualizálásán túl az egyes feltárt bűncselekmények esetén is találkozhatunk azzal a problémával, hogy a nyilvánosságra hozatalkor, vagy magánál a kivizsgálásnál a nemzetiszocialista ideológiai és propaganda szempontok mentén történt az adatok hamisítása. Előbbire az egyik legnyilvánvalóbb példa, hogy miképp történt a brombergi „véres vasárnap”, valamint a lengyelországi németek által elszenvedett 1939. szeptemberi atrocitások nyilvánosságra hozatala. Az erre vonatkozó német vizsgálatok 5437-5495-re tették a meghalt és az eltűnt személyek számát,[56] amely nagyságrendileg megegyezik a német és a lengyel történetírás adataival.[57] Mindennek ellenére 1940 februárjában a német belügyminisztérium táviratban utasította a vizsgálatot végzőket, hogy a korábbi adatot megtízszerezve, 58 000 fős áldozati számot kell kötelezőnek tekinteni, a goebbelsi propaganda révén is ez a szám terjedt el.[58] Az 1941-es nyári NKVD börtöngyilkosságok feltárásának német anyaga pedig olyan módon igazította a valós bűncselekményeket a nemzetiszocialista politikai érdekekhez, hogy a jelentésekben az áldozatok ukrán, de főképp népi német nemzetiségét túlhangsúlyozták, míg a zsidó áldozatok meglétét eltagadták.[59]

Mindezen források felhasználásának nehézségei a magyarországi hadszíntéren keletkezett dokumentumok esetében is felfedezhetőek. Nádudvaron 1944. október 8-án 14 német katona ingre vetkeztetéséről, megveretéséről és tarkón lövéséről szerzett információt a német 13.

páncélosadosztály 1c osztálya. Miközben az információkat – valamint az eltemetett katonák zsoldkönyveit és azonosítójegyeit – a helyi magyar lakosok eljuttatták a németeknek,[60] a hadosztály felderítési jelentésében szót sem ejtenek az ezzel párhuzamosan a magyar levontékkal és helyi lakosokkal szemben elkövetett, 23 áldozatot követelő atrocitásnak.[61]

[4]

Szovjetellenes propagandaplakát 1994-ből.
Forrás: Fortepan / Lissák Tivadar

Emellett a tengelyhatalmi propaganda a valós szovjet atrocitásokat is eltúlozta. Tószegen egy – tisztázatlan körülmények között – meghalt szovjet tiszt halálára válaszul 1944. október 13-án a szovjetek 11–13 helyi férfit gyűjtöttek össze és végeztek ki.[62] A sajtóforrások alapján a település október 26-i visszafoglalásakor a „felszabadító német páncélosok” – a 4. „Polizei” SS-páncélgránátos-hadosztály alakulatai – jegyzőkönyveket vettek fel az elkövetett atrocitásokról.[63] Ezek a dokumentumok nem lelhetőek fel, viszont a vizsgálatok végzésére utal az is, hogy visszaemlékezések szerint román hadifoglyokkal exhumáltatták is a tömegsírt.[64] Miközben kétségtelenül az egyik legjelentősebb magyarországi atrocitásról van szó, a korabeli sajtó ennek mértékét eltúlozta. Így az MTI szerint a megszállók elrendelték, hogy „egykilométeres körzetben mindenkit gyilkoljanak le, még a csecsemőket is”,[65] a német sajtó pedig már, mint kiirtott magyar falut mutatta be Tószegét.[66]

A közölt dokumentumok esetében is fennállnak ezek az értelmezési nehézségek. Így nem merülnek fel a német csapatok visszavonulásával járó pusztítások,[67] a katonák[68] vagy éppen a lakosság egyéni fosztogatásai.[69] Ugyancsak nem reflektálnak a források arra, hogyan reagáltak a katonák és a helyi lakosok a szovjet atrocitásokra. A nyíregyházai harcok során több mint hétszeresen meghaladta a megölt szovjet katonák száma a fogságba esetteket. A német 23. páncélos-hadosztály katonái elesett szovjet katona holttestét függesztették harckocsijukra győzelmi trófeaként,[70] Napkoron a helyi lakosság egy fogságba esett szovjet katonát majdnem meglincselte,[71] az elesett szovjet katonák holttesteit pedig a helyi nők rugdosták meg.[72] Nyíregyházán a magyar katonáknak kellett megvédeni a népharagtól a fogságba esett szovjeteket.[73] A Vörös Hadsereg katonáinak egyoldalú beállításán túl ideológiai indoktrináció elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a „Wöhler” seregcsoport jelentése mindenképpen kapcsolatot kívánt teremteni a – deportálások miatt Nyíregyházán már nem létező – zsidósággal. Utóbbi erősíti, hogy az említett jelentés alapján készült sajtócikkben a helyi zsidóságot már a szovjet haderő legfőbb szövetségeseiként szerepeltették.[74] Emellett viszont más magyar,[75] sőt szovjet források[76] is megerősítik, hogy az alföldi páncéloscsata térségében jelentős mértékű atrocitásokat kellett elviselnie a helyi polgári lakosságnak.[77]

Dokumentumok

1.

A német 3. hegyihadosztálynak a német XXIX. hadtest parancsnokságának küldött jelentése a Vörös Hadsereg magyar lakossággal szembeni magatartásáról.

Hadosztály harcálláspontja, 1944. október 30.

3. hegyihadosztály

Ho. harcálláspont, 1944. október 30.

parancsnokság

Tárgy: A Vörös Hadsereg magatartása a magyar lakossággal szemben

A XXIX. hadtest parancsnokságának[78]

Az alábbiakban a hadosztály beszámol a szovjet XXIII. páncélos-hadtest és az V. gárdalovashadtest csapatainak[79] viselkedéséről a Debrecentől északkeletre fekvő területen a Nyíregyháza és Napkor[80] irányába történő – [19]44. 10. 24–27. – előrenyomulás során.

A jelentés a hadosztály számos tisztjének és legénységi állományú katonájának vallomásán alapszik, akik bármikor készek vallomásukat eskü alatt megismételni. Itt szemtanúk beszámolóiról és a civilek részéről többszörösen megerősített leírásokról van szó. A jelentés végén található, az egyes atrocitásokat felsoroló lista további vallomásokkal egészíthető ki. A jelentéstétel felgyorsítása érdekében nem végeztünk tüzetes vizsgálatokat.

1) Nyíregyházán a német csapatok megérkezéséig a következő állapot uralkodott:

A XXIII. páncélos hadtest és az alárendelt alakulatok katonái a kezdetben még az utcán mutatkozó magyar civilektől géppisztolyt vagy puskát rájuk fogva órákat, ékszereket és gyűrűket követeltek. Néhány esetben lelőtték azokat a civileket, akik ellenálltak a fosztogatásnak vagy megtagadták értéktárgyaik átadását. Ezzel egyidőben a város összes üzletét kifosztották. Ebben a tisztek és a vöröskatonák egyaránt részt vettek. Az órákat és az értéktárgyakat részesítették előnyben. A tiszteknél megfigyelték, hogy akár 5 karórát is hordtak. Egy magasrangú tiszt házról házra futkosott és fokozatosan megtöltötte aktatáskáját rabolt értéktárgyakkal és aranyholmikkal. A vöröskatonák tömegei az üzletekből és magántulajdonból látták el magukat új ágyneművel, piperecikkekkel, töltőtollakkal stb. A fosztogató katonák nyomában nyilvánvalóan egy tervszerűen felheccelt csőcselék az utolsó árukat is összeharácsolták. Ezután az utcákat németek után kutatták át. A behozott foglyokat legnagyobb részben lelőtték. A német katonák felkutatásának ürügyén szinte az összes lakást feldúlták. A fiatal nőktől kérték a személyes dokumentumaikat, és arra hivatkozva, hogy a dokumentumok nincsenek rendben, kicsalták őket otthonról és megbecstelenítették őket. Egyes esetekben szobalányok a háziasszonyukért, anyák a lányaikért adták át magukat. Többször 10 vagy több vöröskatonára egymásután követett el nemi erőszakot. Néhány nőt lelőttek, mert megpróbáltak ellenállni a részeg katonák erőszakának. Állítólag több fiatal lány is öngyilkos lett, hogy elkerülje a megerősítést. Az a hír, hogy a német csapatok elérték a város peremét, vad pánikot keltett. Az elrabolt javakat teherautóra dobálták, a lovak a fogatokat elragadták. Az ellenséges csapatok tömege vad menekülésben és rendezetlenségben hagyta el Nyíregyházát délkeleti irányba. A városba lépő német egységek megdöbbentő élményben részesültek, amikor kétségbeesett és síró nők német köszöntéssel fogadták őket. A civilek odarohantak tisztjeinkhez és megmutatták nekik a kezeket, amelyekről a jegygyűrűket és más ékszereket leloptak. Magyar férfiak kérték, hogy önkéntesként csatlakozhassanak a német csapatokhoz. A nők azt kívánták, hogy hadiipari munkásként Németországba vigyék őket.[81]

2) A Nyíregyházától délre és keletre fekvő településeket az 5. gárda-lovashadtest csapatai hasonló atrocitásokat követtek el, mint magában Nyíregyházán. Az élelmet és az állatállományt kíméletlenül rekvirálták. Legtöbbször a parasztok maguk vágták le a szárnyasaikat, hogy a bevonuló szovjet csapatokat jóindulatú hangulatba hozza. Ennek ellenére számos esetben megbecstelenítettek vagy agyonlőtték civileket. A nemi erőszak ügyében tett feljelentések ügyében a tettesek ellen sem tettek. Csukoron[82] egy lovassági tábornok, valószínűleg a 63. lovashadosztály parancsnoka[83] maga szerzett lányokat.

3) Az egyes, különösen súlyos esetek:

A 144. hegyivadászezred I. zászlóaljának hegyivadászai 1944. 10. 25-én egy Árdányerdő [sic!] környéki szőlőskert[84] megtisztításakor egy teljesen kétségbeesett magyarba ütközött, aki egy földbunker előtt kuporgott. Amikor a katonák benéztek a földbunkerbe, ott meglátták a magyar meggyilkolt terhes feleségének holttestét. Torkát és felsőtestét felvágták. A meg sem született gyermeket lefejezték. A napkori görögkatolikus pap[85] a településnek a bolsevikoktól való 1944. október 26-i megtisztítását követően önszántából vallotta, hogy vele „pópaként” jól bántak és a beszállásolástól megkímélték. Azonban a szomszédos házban néhány lányt megbecstelenítettek. Napkorban állítólag egy nőt akár 20 vöröskatonára is meggyalázott. Azt mondják, hogy egészen 6 éves korig lemenően megbecstelenítették a gyermekeket.

Csukoron egy 17 éves gyönyörű lányt egymás után 13 vöröskatonára erőszakolt meg.

Nyíregyházán a Bethlen utcai vendéglős feleségét 18 alkalommal becstelenítették meg és meghalt. A férj idegösszeomlást kapott.

Nagykállóban az orosz harckocsik a településre betörésükkor a menekülő lakosságra lőttek. Itt német foglyokat kínoztak meg és lőttek agyon.[86]

4) A fentebbi jelentés tényszerűségért többek között a hadosztály következő tagjai kezeskednek:

Hechenberger szds.,[87] a 144. hegyivadász-ezred I. zászlóaljának parancsnoka, Kloss őrnagy,[88] a 144. hegyivadász-ezred II. zászlóaljának parancsnoka, May hadosztálylelkész, Läuter [hegyi]vadász, a 3. hegyivadász hadosztály törzsének magyar tolmácsa és Peinsperger Sonderführer, a 3. hegyivadász hadosztály törzsének magyar tolmácsa.

aláír. Klatt[89]

Az irat jelzete: DE-BA-MA-RH 28-3/82. Bl. 8. Gépelt, másolat.

A vonatkozó dokumentum további példányait lásd DE-BA-MA-RH 28-3/88. Bl. 32.; DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 95–96. A jelentésből részletet közöl DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 175. Heeresgruppe Süd lc Verhalten der Roten Armee und bolschewistische Gewalttätigkeiten in Rumänien und Ungarn. 24. November 1944.

2.

A „Wöhler” seregcsoport jelentése az OKH Keleti Idegen Hadseregek Osztálya számára a Nyíregyháza térségében elkövetett szovjet atrocitásokról.

Harcálláspon, 1944. október 31.

„Wöhler” seregcsoport

Melléklet

____lc/AO[90]_____

OKH GenStdH/Frd. Heere Ost[91]

Nr.10760/44 g v. 15.11.44[92]

Hds. harcálláspon, 31.10.44.

Az elkövetkezőkben a szovjet csapatok által Nyíregyháza térségében elkövetett borzalmakkal kapcsolatos megállapítások részeredményei:

1) Fekete (szül. Madaras) Erzsébet elmondása szerint az 1944. október 21-én megszállt és 1944. október 24. estig orosz kézen maradó Napkor faluban rögtön a megszállás után azonnal disznót, tehenet és más élelmiszereket fizetés és elismervény nélkül rekviráltak. Továbbá feltörték egy borospincét és annak nagy részét kifosztották. Ezért az oroszok minden nap alkoholos befolyásoltság alatt álltak és minden tekintetben kulturálatlanul viselkedtek. A lakosság nem számított ilyen viselkedésre és úgy tartották, hogy ilyen nem lehetséges. Említette emellett, hogy az oroszok még egy, az éjjeliszekrényen kikészített, tisztára mosott éjjeli edényből is étkeztek. Az orosz tiszték nem léptek közbe az embereik tetteivel szemben. Mindezekon túl az orosz katonák szinte valamennyi lakást feldúlták és az értéktárgyakat, gyűrűket, karkötőket, nyakláncokat stb. ellopták. Nem habozták elvenni az ékszereket azoktól a civilektől, akik maguknál hordták vagy viselték ezeket. A falu lakói közül senki sem védekezett, mert folyamatosan lelövélssel fenyegették őket. A női lakosság, különösen a lányok és fiatalabb nők rejtőzködtek az oroszok előtt, mert úgy értesültek, hogy a bolsevik katonák különösen őket veszik célba. A hátramaradt nőket részben

erőszakkal vagy fenyegetéssel a közöslésre kényszerítették. A 22 éves Oros Helena[93] elmondta, hogy csak a szerencse révén került el ezt a sorstól, mivel kihasználta egy lehetőséget arra, hogy elszaladjon. Akkor aztán két orosz katona sikertelenül utána lőtt. A falu lóállománya elpusztult mivel a részeg szovjetek számos lovat lelőttek. Csak néhány orosz tiltotta meg azoknak a negyedeknek a kifosztását, ahol megszállt. Csakugyan több nő, túlnyomórészt zsidók, voltak velük, akikkel az esti órákban borral, pálinkával és gramofonzenével ünnepeltek. Nem sokkal a falu visszafoglalása előtt a lakosságot a házaikból és lakásaikból kiküldték. A szovjetek ezután ott helyezték el a lovaikat, lőszert és anyagokat. A polgári lakosság nem tudta megítélni, hogy a rablásokat és a megbecstelenítéseket csak a szovjetek követték el, vagy a románok is részesei voltak ennek. Arról azonban egybehangzóan nyilatkoztak, hogy számos románul beszélő katona volt náluk. A szovjet katonák többségét állítólag a 17-19 évesek teszik ki. Csak kisebb részük volt ennél idősebb. A fiatal szovjet katonák viselkedtek a legrosszabbul. A szovjetek magatartása megrémítette mind ennek a falunak, mind a szomszédos falvak lakosságát nagyon, ezért a német katonák megérkezésekor közülük többek az evakuálás mellett döntöttek.[94] A korábban kommunista érzelmű civilek voltak az elsők, akik nyugati irányba elhagyták a falut. Általánosságban, hasonlóan mint másutt, a bolsevikok magatartását még rosszabbnak jellemezték, mint azt korábban a német propaganda hirdette. Ez is magyarázza azt, hogy a helyi parasztok egy része azonnal önként jelentkezett a Honvédségbe vagy a német Véderőbe és egy korábbi német származású körzeti orvos minden körülmények között ki akart települni.

2) Nagykálló lakossága hihetetlen körülményeket élt át. Egy elmeegógyintézet[95] visszamaradt orvosai sírva számoltak be arról, hogy egy szovjet törzs az elmebeteg női betegek többségét életkoruktól függetlenül – 16 és 60 év között – megerőszakolták vagy más módon követték el szexuális visszaélést velük szemben.[96]

3) A nyíregyházi állapotok: Fegyverek utáni kutatás ürügyén a szovjetek magánlakásokba is behatoltak. Átkutatták az egyéneket, a civilek által viselt ékszereket, értéktárgyakat, gyűrűket, órákat stb. ellopták. A rádiókat szétverték és számos lányt és nőt megerőszakoltak. Számos üzletbe betörték és kiraboltak, néhány férfit lelőttek ill. elvezettek.

4) A Nyíregyházára bevonuló német csapatok kereken 1000 magyar katonát és tisztet szabadított ki.[97] A püspök[98] arról számolt be, hogy lakása leírhatatlanul néz ki. A szovjetek mindent szétverték és kirabolták. Csupán annyi ruhája maradt, amit viselt. A lakosságot a szovjetek teljesen kifosztották és elszegényítették. A főzésben résztvevő nők valamennyien rongyosnak és bánatosnak festettek és egybehangzóan számoltak be arról, hogy a szovjetek megtámadták kortól és állapottól függetlenül, bárhol megjelenő minden női teremtetést, akiket pisztollyal megfenyegettek és megerőszakoltak. Egyikük sem menekült meg.

5) 10. 22-ről 23-ra, vasárnapról hétfőre virradó éjszaka az oroszoknak egyes erőikkel sikerült Kisvárdára benyomulniuk. Több esetben a lakosságot kirabolták és a nőket, valamint a lányokat megerőszakolták. A következő tényeket azonosíthatjuk:

B. M.,[99] házas, 4 gyermek anyja, Kisvárdai Homokkert út 11. sz. alatti lakost a férje és segédjének jelenlétében 3 orosz g[ép]pi[sztollyal]. való fenyegetés mellett egymás után megerőszakolták. Ezenkívül 1700 pengőt is elloptak. Tanú: Alexa Josef[100] segéd.

Be. J.,[101] szül. 1923, Be. Id.,[102] szül. 1925, és Be. II.,[103] szül. 1926. Miután a szüleiket bezárták, mindhárom lánytestvért 3 orosz megerőszakolta. Csak azután álltak el ettől, miután a lányok sikoltozása odahívta a többi lakót. Dr. B. I.,[104] szül. 1920, házas, férje a fronton, Rákóczi út 2. sz. alatti lakost hajnali 3 órakor egy orosz a lakásában megtámadta és megerőszakolta. Több aranytárgyat is elloptak.

A lakosság tanúsága szerint a [fentebbi] 3 eseten kívül jóval több támadás történt a nők ellen. Mivel a lakosság nagyobb része már elmenekült, a tényállás további vizsgálatát már nem lehetett kezdeményezni. Az állam oroszok által megszállt részén szinte kivétel nélkül fosztogattak. Továbbá az is meghatározható, hogy a lelőtt szovjetek között egy zsidó honvéd munkaszolgálatos volt. Továbbá a román munkaszolgálat egyik tagja is köztük volt. Mindketten orosz egyenruhában voltak.

A lakosok a szovjet uralom órái után már tisztában vannak azzal, hogy mi vár rájuk, ha a vörösök benyomulnak.

6) Egy magyar civil, Florek István, szül. 1897. 8.21., legutóbb a Margittától délre fekvő Tautau[105] lakosa számolt be arról, hogy Tautauban egy hét éves lányt egy orosz kapitány megerőszakolta. Továbbá egyik szomszédasszonya, a 30-35 éves B. P.-né,[106] egy héttel a szülése után állítólag 8 orosz katona lelövésével való fenyegetéssel szexuális kapcsolatra kényszerítette. A férje és a szomszéd állítólag tanúja volt ennek. Ezentúl közölte, hogy János fivére feleségét és a 35 éves Szabó Imrénét azért lőtték agyon, mert ellenálltak a szexuális kapcsolatnak. Ezekre a tettek 10. 19. (csütörtök) és 10. 22. (vasárnap) között került sor. Ennek eredményeképpen a faluból állítólag körülbelül 50 lány bujkált az erdőben és a mezőkön. Továbbá beszámolt arról, hogy a bolsevikok sok lakostól elvették a civilruháját, kabátját valamint cipőjét és nem riadtak attól sem vissza, hogy ezeket a dolgokat útközben húzzák le az érintett személyekről.

A seregcsoport főparancsnoksága

Vezérkari főnök[107]

megbízásából

s. k. aláírás

százados[108]

Az irat jelzete: DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 36–38. Gépelt, kivonatos másolat.

[1] Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] HANS FRIESSNER: *Árulások, veszített csaták*. Bp., 1992. 157.

[3] Lásd például Püspökladány példáján HANS KISSEL: *Die Panzerschlachten in der Pußta im Oktober 1944*. Neckargemünd, 1960. 59.

[4] ALFRED M. DE ZAYAS: *Die Wehrmacht-Untersuchungsstelle: Deutsche Ermittlungen über alliierte Völkerrechtsverletzungen im Zweiten Weltkrieg*. München, 1987. 61–63.

[5] CHRISTOPH RASS: Missbrauchte Verbrechen. *Die Zeit*, 2009. november 12. <https://www.zeit.de/2009/47/A-Wehrmacht-Untersuchungsstelle/komplettansicht> ^[5] (utolsó letöltés: 2024. augusztus 30.)

[6] A nemzetközi jogi osztályok intézményi struktúráiról ad áttekintést ANDREAS TOPPE: *Militär und Kriegsvölkerrecht Rechtsnorm, Fachdiskurs und Kriegspraxis in Deutschland 1899–1940*. München, 2008. 200–201.; Lásd még ZAYAS: i. m. 80–96.

[7] ZAYAS: i. m. 102-103.

[8] A szervezetről lásd MAGNUS PAHL: *Fremde Heere Ost: Hitlers militärische Feindaufklärung*. Berlin, 2012.

[9] UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Budapest ostroma*. Bp., 2021. 136–138.; Az eset a WUSt-n kívül a Keleti Idegen Hadseregek Osztályánál is megjelent: DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 183. Fernschreiben, 22. Januar 1945.

[10] Wilhelm Keitel tábornagy 1940. augusztus 2-i rendeletét idézi ZAYAS: i. m. 64.

[11] ZAYAS: i. m. 253. A kiadványt lásd *Dokumente britisch-französischer Grausamkeit. Die britische und französische Kriegführung in den Niederlanden, Belgien und Nordfrankreich im Mai 1940*. Berlin, 1940.

[12] DE-BA-MA-RH 20-17/23. AOK 17 Ia Nr. 299/41 g.Kdos.Chefs. Besprechung bei OKH am 4./5.6.41. 6. Juni 1941.

[13] DE-BA-MA-RH 20-17/276. AOK 17 Ic 370/41 g. Kdos./Chefs. Handhabungen der Propaganda im Fall „Barbarossa“. 18. Juni 1941.

[14] DE-BA-MA-RH 20-17/276. AOK 17 Ic Fernschreiben. 4. Juli 1941.

[15] *Bolschewistische Verbrechen gegen Kriegsrecht und Menschlichkeit*. Berlin, 1941. Bd. 1. Teil 1. 7–96.

[16] *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes auf Grund urkundlichen Beweismaterials*. Berlin, 1943.; *Amtliches Material zum Massenmord von Winniza im Auftrage des Reichsministers für die besetzten Ostgebiete*. Berlin, 1944.

[17] ANDREJ ANGRICK: »Aktion 1005« – *Spurenbeseitigung von NS-Massenverbrechen 1942–1945. Eine »geheime Reichssache« im Spannungsfeld von Kriegswende und Propaganda*. Göttingen, 2018. 400–459.

[18] Nagyszalonta megszállásának példáját lásd FÓRIS ÁKOS: Szovjet atrocitások és háborús propaganda. Dokumentumok Nagyszalonta 1944. szeptemberi megszállásához *Lymbus*, 2023. 615–647.

[19] DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 63–64. Frontaufklärungstrupp 201 beim AOK 6. Völkerrechtswidriges Verhalten der RA. in Rumänien. 26. Oktober 1944.; Bl. 174–175. Heeresgruppe Süd Ic Verhalten der Roten Armee und bolschewistische Gewalttätigkeiten in Rumänien und Ungarn. 24. November 1944.

[20] DE-BA-MA-RH 28-3/88. Bl. 54. Ic/NSFO Abschrift. 19. Dezember 1944.

[21] *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Teil II Diktate 1941-1945 Band 14 Oktober bis Dezember 1944*. Szerk.: JANA RICHTER – HERMANN GRAML. München–New Providence–London–Paris, 1996. 57. (1944. október 8.)

[22] MESTER ATTILA: *Katyń lengyel és magyar visszhangja 1943–1989*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 104–115. <https://dea.lib.unideb.hu/items/e03f6063-8b69-47cb-9703-1f04b4c24a85> [6] (utolsó letöltés: 2024. augusztus 30.)

[23] ZAYAS: i. m. 364.

[24] UNGVÁRY KRISZTIÁN (szerk.): *A második világháború*. Budapest, 2005. 204–205.

[25] UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2005. 94.; ZAYAS: i. m. 318–324.

[26] ZAKARIÁS ZOLTÁN: *Honvéd vasútépítők. A magyar királyi honvédség vasútépítő csapatának története*. Gyál, 70.

[27] HU-HL TGY 3239. GERENCSÉRY MIHÁLY: A 111. vasútépítő század tevékenysége a Szovjetunióban. 1942. július – 1943. február, 22.; RAINER PÁL: „Oroszország földjén írom e sorokat...” Dömös Imre honvéd háborús notesze (1942-1943). In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye*. Szerk.: TÓTH G. PÉTER. Veszprém, 2008. 285.

[28] DE-BA-MA-RH 2/2583, DE-BA-MA-RH 2/3033. Völkerrechtsverletzungen an deutschen Kriegsgefangenen Bd. 1–2.

[29] BENE JÁNOS: A nyíregyházi csata az orosz és német források tükrében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 1994. 3. sz. 376392.; ÖLVEDI IGNÁC: Nyíregyháza és vidékének felszabadítása. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1970. 1. sz. 1–15.; SZÁMVÉBER NORBERT: Az alföldi páncéloscsata. Harcok a Tiszántúlon 1944. október. [Keszthely], 2020. 411–517.; A Nyíregyháza körüli harcok összefoglalását lásd

[30] A Dél Hadseregcsoport által a Keleti Idegen Hadseregek Osztálya számára felterjesztett fényképek WUSt irányába történő továbbításáról lásd DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 93. OKH Abt. Fr. Heere Ost. Verhalten der RA. gegenüber der ungar. Zivilbevölkerung im Raum Nyiregyháza. 21. Dezember 1944.

[31] SZÁMVÉBER: i. m. 494.

[32] A közölt forráscsoport magyar vonatkozását először Ungváry Krisztián fedezte fel. UNGVÁRY: *A magyar honvédség...* 339–340. A források közlése során kegyeleti okokból a nemi erőszak áldozatául esett nők neveit anonimizáltuk, csak nevük kezdőbetűit tüntetjük fel.

[33] ANGRICK: i. m. 97–99.

[34] *Allierte Kriegsverbrechen und Verbrechen gegen die Menschlichkeit*. Összeáll. im Jahre 1946 von Internierten des Lagers 91 Darmstadt. Buenos Aires, 1953.

[35] T. M. J.: Könyvszemle. „A szövetségesek háborús bűncselekményei és gáztetteik az emberségesség ellen”. *Hungarista Mozgalom – Ausztráliai Szórványok Tájékoztató Szolgálata*,

1978. 6. sz. 14–15.

[36] ERICH KERN: *Verbrechen am deutschen Volk Eine Dokumentation alliierter Grausamkeiten*. Göttingen, 1964.; ERICH KERN – KARL BALZER: *Alliierte Verbrechen an Deutschen: verschwiegene Opfer*. Preussisch Oldendorf, 1982.

[37] *Verbrechen an der Wehrmacht. Kriegsgreuel der Roten Armee 1941/42*. Szerk.: FRANZ W. SEIDLER. Selent, 1998.; *Verbrechen an der Wehrmacht. Kriegsgreuel der Roten Armee 1942/43*. Szerk.: FRANZ W. SEIDLER. Selent, 2000.

[38] A kiállításról magyarul lásd SAMSON MADIEVSKI: Egy kiállítás története. *Eszmélet*, 2002. 55. sz. 119–128.

[39] FRANZ W. SEIDLER: Vorwort. In: *Verbrechen an der Wehrmacht. Kriegsgreuel der Roten Armee 1941/42*. Szerk. FRANZ W. SEIDLER. Selent, 1998. 5–7.

[40] A kritikákra vonatkozólag például lásd BOGDAN MUSIAL: Bilder einer Ausstellung. Kritische Anmerkungen zur Wanderausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1999. 3. sz. 563–591.; KRISZTIÁN UNGVÁRY: Echte Bilder- problematische Aussagen. Eine quantitative und qualitative Fotoanalyse der Ausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944“. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 1999. 584–595.

[41] JOHANNES HÜRTER: Schockwirkung: Einseitige Erkenntnisse über Verbrechen an deutschen Soldaten. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2007. július 20. 10.

[42] ZAYAS: i. m. 439–440.

[43] MANFRED MESSERSCHMIDT: *Die Wehrmachtjustiz 1933–1945*. Paderborn, 2005.

[44] ANGRICK: i. m. 403-405.

[45] Pl. *Widerlegung der von der französischen Regierung erhobenen Anschuldigungen*. Berlin, 1915.; *Greuelthaten russischer Truppen gegen deutsche Zivilpersonen und deutsche Kriegsgefangene*. [Denkschrift] Berlin, 1915. https://digitalisate.sub.uni-hamburg.de/recherche/detail?tx_dlf%5Bid%5D=5809&tx_dlf%5Bpage%5D=1&cHash=40890b6cbf5427cce0a8458c07ebe057 [7] (utolsó letöltés: 2024. augusztus 30.)

[46] TOPPE: i. m. 111-112.; JOHN HORNE – ALAN KRAMER: *Deutsche Kriegsgreuel 1914 Die umstrittene Wahrheit*. Hamburg, 2004. VI–XI.

[47] Ezek felsorolását lásd ZAYAS: i. m. 30–31

[48] Így például az Keleti Idegen Hadseregek Osztálya a háború végéig rémhírpropagandának minősítette a német atrocitásokról szóló szovjet sajtóhíreket és parancsokat. MAGNUS: i. m. 30–31.

[49] Például Adolf Hitler 1939. október 4-én „a lengyelek által elkövetett atrocitások miatti keserűségből” elkövetett bűncselekmények esetében amnesztiát hirdetett olyan személyek ügyében, akik ellen a német hadbíráskodási szervezet is eljárást indított. MANFRED MESSERSCHMIDT: „Größte Härte ...” *Verbrechen der Wehrmacht in Polen September/Oktober 1939: Vortrag bei der Eröffnung der gleichnamigen Ausstellung am 2. September 2005 in der Friedrich-Ebert-Stiftung Bonn*. Bonn, 2005. 16–17.

[50] Wohin die Bolschewisten auch kommen – Mord! *Völkischer Beobachter*, 1944. november 1. 2.

[51] HU-MNL-OL-K 428-d MTI Pro Domo, 579–580. sz. 1944. november 4. 20:30., 20:35. A puszta „felszabadítása” megkezdődött. Gyermekek és asszonyok mint a szovjet elfoglalás célja.

[52] DE-BA-MA-RH 28-3/82. Bl. 42. Aufruf! Volkssturmmänner! Kameraden!; Bl. 43. Die Sowjetschandtaten schreien zum Himmel!; Lásd még Adolf Hitlernek a szovjet csapatoknak a kelet-porosországi betörése alkalmából kiadott napi parancsát: DE-BA-MA-RH 19-V/53. Bl. 60. Okdo. der Heeresgruppe Süd Abt. IIA Nr. 2887/44 geh. Tagesbefehl an das Ostheer! 27. Oktober 1944.

[53] DE-BA-MA-RH 28-3/88. Bl. 27. Divisions-Tagesbefehl. 31. Oktober 1944. A hadosztályparancsot a seregtest parancsnoka, Paul Klatt is közli a könyvében, viszont a fentebb közölt részlet elhagyásával. PAUL KLATT: *Die 3. Gebirgs-Division 1939-1945*. Neckargemünd, 1958. 308–309.

[54] DE-BA-MA-RH 19-V/120. [Erwin] Kiekheben-Schmidt: Die Schlacht in der Puszta. – Der Panzerkampf im Dreieck Szolnok - Debrecen – Grosswardein. 17.

[55] DE-BA-MA-RH 19-V/120. [Erwin] Kiekheben-Schmidt: Die Schlacht in der Puszta. – Der Panzerkampf im Dreieck Szolnok - Debrecen – Grosswardein. 18.

[56] RASS: i. m., ZAYAS: i. m. 37.

[57] Erről összefoglalóan lásd MARKUS KRZOSKA: Der „Bromberger Blutsonntag“ 1939. Kontroversen und Forschungsergebnisse. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 2012. 2. sz. 237–248

[58] RASS: i. m.

[59] MUSIAL: i. m. 572.; BOGDAN MUSIAL: „Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen.“ *Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*. Berlin–München, 2000. 262–283.

[60] DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 19. 13. Pz. Div. Ic. Ermordung von 14 deutschen Soldaten durch Kosaken in Nadudvar am 8.10.1944. 17. Oktober 1944.; Bl. 55. OKH Gen.St.d.H./Abt.Frd. Heere Ost (IIb). Völkerrechtsverletzungen. 13. November 1944. A kivégzett német katonák temetéséről lásd Szabó István *életútja Nádudvartól Nádudvarig*. Szerk.: ROMSICS IGNÁC. Bp., 2012. 33–34.

[61] Erről lásd NAGY ISTVÁN: Nádudvar története 1686 és 1945. között. In: *Nádudvar monográfiája*. Szerk. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ. Nádudvar, 2018. 144–145.

[62] „Törvényes megszállás” Szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. Szerk.: L. BALOGH BÉNI. Bp., 2015. 382–383.; JURKOVICS JÁNOS: A tizenhármak. In: *Tószeg története*. Szerk.: JURKOVICS JÁNOS. Tószeg, 1992. 116–121.

[63] *Zalai Magyar Élet*, 1944. november 2. 1.

[64] MÉSZÁROS GYÖRGY: Aki túlélte saját kivégzését. (Futóárokba lőtték bele az oroszok a férfiakat és a gyerekeket). *Egri Újság*, 1991. május 3. 5.; JURKOVICS: i. m. 119.

[65] *Zalai Magyar Élet*, 1944. november 2. 1.; A Szovjet. *Szigetvári Hírlap*, 1944. november 11. 4.

[66] Ein ungarisches Dorf augerottet. *Völkischer Beobachter*, 1944. november 5. 1.

[67] NÉMETH PÉTERNÉ: A német fasiszta csapatok pusztításai Nyíregyházán és környékén. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1970. 1. sz. 15–18.

[68] A német katonák fosztogatásaira mutat rá Johannes Friessner vezérezredes október 3-án Ila Nr. 2720/44 g. számú napiparancsa. DE-BA-MA-RH 19-V/51b Bl. 55. Der Oberbefehlshaber der Heeresgruppe Süd Ila Nr. 2720/44 geh. Tagesbefehl. 3. Oktober 1944. A visszavonuló németek Nyíregyházán a lakosokat nem bántották, viszont „az állami vagy köztulajdonban lévő holmiktól sokat zsákmányoltak”. MARSSÓ JÓZSEF: Nyíregyháza, 1944 őszén. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 1994. 3. sz. 357.

[69] Napkor esetében lásd LELKI BÉLA: *Napkor. Egy nyírségi falu története*. Bp., 1993. 226., 232.

[70] SZÁMVÉBER: i. m. 490–491.

[71] LELKI: i. m. 228.

[72] SZÁMVÉBER: i. m. 324.

[73] HU-HL TGY. 3631. Keménffy József: Csíki-havasoktól Szlovákiáig. 94.

[74] HU-MNL-OL-K 428-d MTI Pro Domo, 579. sz. 1944. november 4. 20:30. A zsidókkal kéz a kézben.

[75] Nyíregyháza, Napkor, Nagykálló térségére lásd LELKI, i. m. 225–234.; *Szalka László egyházi naplója (1936–1959)*. Napkor, 2022. 20–21.; MARSSÓ, i. m. 345–376.; SEBŐ ÖDÖN: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Budapest, 1999. 230–232.; *Krisztusban nyert erő: a tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája, 1944-1945*. Szerk.: SZABADI ISTVÁN. Debrecen, 2016. I. 391–394. (Kisvárdá), II. 164–171. (Nagykálló), 176–180. (Nyíregyháza); HU-HL TGY. 3631. Keménffy József: Csíki-havasoktól Szlovákiáig. 90–94.

[76] Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, Фонд 3470, Опись 0000001, Дело 0309, Лист начала документа в деле: 112, 113. В городах Орадеа-Маре и Дебрецен имеют место случаи грубого нарушения дисциплины. 31. 10. 1944.

[77] Vö. UNGVÁRY: *A magyar honvédség...* 340.

[78] A hadműveleti helyzettől függően folyamatosan változott a 3. hegyihadosztály alárendeltsége. Az erdélyi harcok során a német XVII. hadtest alárendeltségében működött, majd október elején a magyar IX. hadtest parancsnoksága alá helyezték. 1944. október 21-én a 8. német hadsereg parancsnoksága a német XXIX. hadtest parancsnoksága alá rendelte a nevezett sereget.

[79] A német dokumentumban a hadtestek hadrendi számait római számmal jelölik, viszont a szovjet rendszerben arab számmal tüntették fel. A két említett sereget a „Gorskov” lovas-harckocsisoport részei voltak.

[80] Napkor: nagyközség Szabolcs vármegye Nagykállói járásában.

[81] A németek toborzására utal: MARSSÓ: i. m. 361.

[82] Nem beazonosítható település. Valószínűleg a Napkor külterületét alkotó Czukor tanyák torzított alakja.

[83] Pavel Mihajlovics Krutovszkih (1901–1954) vezérőrnagy, 1944. július 8-tól a háború végéig a 63. lovashadosztály parancsnoka.

[84] Nem beazonosítható településnév. A 3. hegyi hadosztály bevetésének helye alapján a Kiskálló kisközségtől északnyugatra fekvő külterületek, gyümölcsösök egyike.

[85] Szalka László (1904–1962) görögkatolikus pap, 1936 és 1959 között parókusként szolgált Napkorban. Szalka a község Historia Domusában is megemlékezik róla, hogy amikor a paplakban házkutatást végző szovjet katonák megtudták, hogy pap, kedvezőbb elbánásban részesítették. SZALKA: i. m. 22.

[86] A 3. pontban közölt esetek szószerint megtalálhatók a 3. hegyi hadosztálynak 1944. október 26-i napi jelentésében. A dokumentum a Német Szövetségi Levéltárban a 8. hegyi hadosztály iratai (DE-BA-MA-RH 28-3) között nem lelhető fel, egyedül a hadosztály parancsnokának, Paul Klattnak a seregestről írott könyvéből ismert. KLATT: i. m. 306–308. Az említett jelentést magyarra fordítva részben idézi SZÁMVÉBER: i. m. 491.

[87] Karl Hechenberger (1917–?) tartalékos százados.

[88] Max Kloß (1917–1944) őrnagy, 1944. december 2-án esett el a keleti fronton.

[89] Paul Klatt (1896–1973) vezérőrnagy, 1944. július 3-tól a német 3. hegyi hadosztály parancsnoka.

[90] A seregcsoport parancsnokság hírszerző és kémelhárító (Ic) osztálya és kémelhárító tisztje (Abwehroffizier). Ebben az időszakban Otto Bretschneider (1915–?) vezérkari őrnagy.

[91] Oberkommando des Heeres Generalstab des Heeres/ Fremde Heere Ost – A német szárazföldi haderő vezérkara/Keleti Idegen Hadseregek osztálya.

[92] A dokumentumot lásd DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 35. OKH GenStdH/Frd. Heere Ost Nr.10760/44 g. Völkerrechtswidriges Verhalten der Sowjets. 15. November 1944. A rövid átirat mellékletét alkotja a fentebb közölt forráson túl a német 16. hadsereg jelentése is. DE-BA-MA-RH 2/2583. Bl. 40–41. AOK 16 Ic/AO Abt. Abw. Völkerrechtswidriges Verhalten der Sowjets. 1. November 1944.

[93] Minden bizonnyal Oros/Orosz Ilonáról lehet szó.

[94] A helyi görögkatolikus lelkész is elhagyta ekkor a települést. SZALKA: i. m. 24.; LELKI: i. m. 232.

[95] 1895-ben hozták létre a Nagy-kállói Magyar Királyi Országos Tébolydát, ami 1897-től Nagy-kállói Magyar Királyi Országos Elmegyógyintézet néven működött.

[96] Habár az említett állítás a háborús propagandában is megjelent, a feltárt források alapján más dokumentum nem erősíti meg ez ápolitak elleni erőszakot. A nagy-kállói református lelkész 1945. június 8-i jelentése szerint az elmegyógyintézet elsősorban a harcok elől menekülők menedékéül szolgált, több százan gyűltek itt össze. Az elmegyógyintézetnek központi szerepe volt a megerősöskolt nők ellátásában. SZABADI: i. m. II. 167–159. Az újonnan kiépülő közigazgatás forrásanyagában elsősorban az intézet élelmiszerral és tűzifával való ellátási problémái jelennek meg. HU-MNL-SzSzBML-IV.427. 94/1944. A Nagy-kállói járás kirendelt főszolgabírójának jelentése a szolgálattételre való jelentkezésekkel kapcsolatos felterjesztésekről. 1944. november 21.; 169/1944. A Nagy-kálló járás kirendelt főszolgabírójának levele a Nagy-kállói Állami Elme és Idegyógyintézet igazgató főorvosának. 1944. november 30.

[97] Lásd még RH 19-V/40. Kriegstagebuch Nr. 4 der Heeresgruppe Südukraine/Süd. Bd. 5. Bl. 22. 26.10.1944. 2.; A magyar foglyok kiszabadításának híre megjelenik a 6. hadsereg tábori újságjában is. DE-BA-MA-RH 20-6/1037. Bl. 17. Ungarische Gefangene in Nyiregyhaza befreit. Aufstand in der Slowakei im Zusammenbrechen – 2000 Deutsche gerettet. *Kamerad am Feind*, 1944/84. 28. Oktober 1944. 2.

[98] Dudás Miklós (1902–1972) görögkatolikus főpap, 1939-től haláláig hajdúdorogi püspök, 1944-ben a munkácsi görögkatolikus egyházmegye, 1946 és 1972 között a miskolci apostoli exarchátus apostoli adminisztrátora.

[99] Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

[100] Mindez bizonnyal Alexa József.

[101] Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

[102] Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

[103] Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

[104] Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

[105] Tóti (románul: Tăuteu) 1940-ben Magyarországhoz visszacsatolt nagyközség Bihar vármegye Margittai járásban, ma Románia, Bihar megye része.

[106] Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

[107] Hellmuth Reinhardt vezérőrnagy (1900–1989), 1944. május 15. és december 30. között a német 8. hadsereg és a „Wöhler” seregcsoport vezérkari főnöke.

[108] Az iratanyagon nincs feltüntetve, hogy a parancsnokság melyik tisztje írta alá a dokumentumot.

Címkék:

[Magyarország](#) ^[8]

[második világháború](#) ^[9]

[erőszakhullám](#) ^[10]

[Tiszántúl](#) ^[11]

